

Давньоруської держави, економічний і культурний її розвиток і динаміка тих процесів, демографічний потенціал, міжнародні стосунки, специфіка влади, роль князів, взаємини з кочовиками. Суттєве зростання археологічних джерел уможливило переосмислення відомих раніше, в новому світлі поставали події та факти, відомі за писемними джерелами.

П. П. Толочко створив українську школу археологів-русистів, до якої належить ціла плеяда його учнів. Серед них — члени-кореспонденти НАН України, доктори історичних наук Г. Ю. Івакін та О. П. Моця; кандидати історичних наук В. М. Зоценко, В. І. Якубовський, Б. А. Звіздецький, В. П. Коваленко, С. Р. Кілієвич, І. І. Мовчан, М. А. Сагайдак, С. Д. Панишко, П. С. Пеняк, О. В. Колибенко, О. Б. Супруненко та ін.

Загальний науковий доробок П. П. Толочка становить більше 500 друкованих праць, із яких понад 30 монографічних. За редакцією вченого вийшло чимало фундаментальних видань, монографій, наукових збірок, присвячених важливим проблемам історії та археології України. Працював головним редактором часописів «Археологія» і «Київська старовина».

Петро Петрович був одним з ініціаторів створення Українського товариства охорони пам'яток історії та культури (1966), яке очолив 1989 р. Також він був президентом Укра-

їнського національного комітету візантиністів, головою Українського національного комітету міжнародної унії слов'янської археології, у 1993–1998 рр., віце-президентом НАН України з гуманітарних наук, у 1998–2006 рр. — депутатом Верховної Ради України третього й четвертого скликання, де розробив і домігся прийняття закону України «Про охорону археологічної спадщини».

Учений завжди опікувався українськими музеями — підтримав і сприяв створенню музею історії Києва, Державного історико-культурного заповідника «Стародавній Київ», був членом наглядових рад інших заповідників.

Наукова й громадська діяльність Петра Петровича відзначена високими державними нагородами: медаллю «В пам'ять 1500-леття Києва» (1982), Почесною грамотою Верховної Ради Української РСР (1985), орденом «Знак почета» (1981), трьома орденами Ярослава Мудрого 5-го, 4-го і 3-го ступенів (1998, 2002, 2013). П. П. Толочко був членом багатьох іноземних академій і спілок: Центрального Німецького інституту археології (Берлін), Академії Європи (Лондон), Всеугорського товариства археології та мистецтв (Будапешт).

Від імені Інституту археології висловлюємо щирі співчуття родині та друзям Петра Петровича.

ЗГАДУЮЧИ СОФІЮ СТАНІСЛАВІВНУ БЕРЕЗАНСЬКУ (15.05.1924 – 02.05.2024)

2 травня 2024 р. відійшла у вічність легенда української археології, доктор історичних наук, лауреат Державної премії у галузі науки та техніки Софія Станіславівна Березанська. Їй так і не довелося зустріти сотий рік свого життя 15 травня. Вона була свідком, жертвою репресій, а потім активною учасницею відродження української археології після епохи Розстріляного Відродження та страхіть Другої світової війни.

Шлях у науку розпочався 1943 р. у суворих степах Казахстану, де доньці спецпереселенців, що освоїла фах трактористки, вдалося знайти напівлегальну шпарину для вступу до Об'єднаного українського університету, створеного на базі Київського та Харківського

університетів у м. Кизил-Орда. Завершувала вищу освіту в Києві, а науковий поступ розпочала з відновлення археологічної експозиції в Херсонському історико-археологічному музеї (1948–1949).

Остаточне повернення до Києва було пов'язане зі вступом до аспірантури, де під керівництвом П. П. Єфіменка 1953 р. вона успішно захистила кандидатську дисертацію на тему «Пам'ятки передкіфського часу на Уманщині та їх історичне значення». Становлення С. С. Березанської як багатогранного науковця відбулося в комплексній експедиції «Великий Київ» (1946–1959). Загалом, спочатку як співробітниця, а потім керівниця невтомна дослідниця провела близько 40 архео-

логічних експедицій на просторах республіки, а з 1991 р. — держави Україна. Результатом її польових досліджень на теренах від Волині до Слобожанщини й Донбасу стало виділення таких археологічних культур: багатоваликової кераміки, східнотшинецької, мар'янівської, бондарихінської, лебедівської.

Успішно захищена докторська дисертація «Північна Україна за доби бронзи (середина та друга половина II тис. до н. е.)» 1977 р. була опублікована як однойменна монографія (1982). Софія Станіславівна невтомно публікувала матеріали своїх розкопок: поселення Пустинка на Дніпрі та Усове Озеро на Сіверському Дінці увійшли до золотого фонду вітчизняної науки.

З ініціативи дослідниці реалізовано проєкт колективної монографії «Культури епохи бронзи на території України» (1986). Тоді вперше розлогу характеристику отримали чотири культури: багатоваликової кераміки, зрубна, сабатинівська та білозерська, що належать до трьох періодів: перехідного від середньої до пізньої бронзи, пізньої та фінальної бронзи. У результаті система трьох віків В. О. Городцова зазнала істотної перебудови на п'ять періодів. Ця колективна праця стала викликом монографії О. О. Кривцової-Гракової, де перелічені вище культурні явища увібгано під парасольку «єдиної» зрубної культури (Кривцова-Гракова 1955). Крім того, досягнуті авторським колективом результати відображені в доповненому та переробленому другому виданні першого тому тритомника «Археология Украинской ССР» (1985). Тут С. С. Березанська виступила автором чи співавтором дев'ятьох розділів, увівши, зокрема, до системи культур бронзової доби пам'ятки мар'янівського та лебедівського типу. Є підстави вважати, що українські археологи в міру своїх скромних сил та обмежених фінансуванням можливостей наближали добу Незалежності, органічно вписавшись у Перебудову, що стартувала того ж таки 1985 р.

Софія Станіславівна була серед головних авторів усіх трьох фундаментальних видань Інституту археології АН УРСР / НАНУ: «Археология Української РСР» (1971–1975); вид. друге (1985–1987); «Давня історія України» (1997–2000), удостоєних Державної премії (1977 та 2002 рр.).



Окремою сторінкою наукової біографії Софії Станіславівни стала підготовка наукових кадрів вищої кваліфікації. Під її науковим керівництвом захистили кандидатські дисертації О. С. Беляєв (1980), Г. М. Тощев (1982), Т. О. Шаповалов (1984), С. М. Санжаров (1989), С. М. Ляшко (1993) та Й. В. Кобаль (1997). А ще десятки людей науки звертались до неї за науковою, а траплялося, що й матеріальною допомогою і завжди знаходили підтримку.

Своєрідною винагородою за вкладене в науку життя стали для дослідниці розкопки золотоносного Гордіївського могильника білогрудівської культури на Поділлі у 1988–1989 роках, проведені разом з Б. І. Лобаєм та В. І. Ключком, результати яких публікувалися 1994, 1998 і 2011 року. Уже на межі тисячоліть Софія Станіславівна керувала своєю останньою, Нетішинською експедицією на Волині, неподалік від реакторів Хмельницької АЕС.

Вічна шана й пам'ять Софії Станіславівни за невтомну працю на ниві української археології!

В. В. Отроценко.